

Zdenka Čebašek-Travnik

Nizkopračunske raziskave – njihov doseg in namen

POVZETEK

Epidemiološke raziskave na relevantnih vzorcih populacije praviloma zahtevajo znatna sredstva in veliko strokovnega znanja. Na podlagi več kot petnajstletnega dela v Društvu Žarek upanja (DŽU) želimo prikazati, da je mogoče izvajanje preventivnega in raziskovalnega dela tudi v zelo omejenih materialnih možnostih. DŽU je bilo ustanovljeno kot oblika psihosocialne pomoči osebam po zaključeni prvi stopnji zdravljenja odvisnosti od alkohola, kmalu pa je začelo izvajati tudi nekatere preventivne programe za svoje člane in tudi širše okolje. Za boljše načrtovanje preventivnih dejavnosti je DŽU izvedlo tudi več raziskav na različnih ciljnih skupinah (učenci osnovnih šol, dijaki srednjih šol, zaposleni v realnem sektorju), s katerimi so ugotavljali odnos anketirancev do alkohola. Prispevek prikazuje praktične izkušnje za izpeljavo takšnih raziskav v nizkopračunskih pogojih in uporabnost tako pridobljenih rezultatov za preventivno delo.

Ključne besede: škodljiva raba alkohola, epidemiološke raziskave, alkoholna politika, preventivno delo.

Uvod

Raziskave na področju javnega zdravja večinoma določajo opredeljeni raziskovalni problem, motivacija raziskovalcev in razpoložljiva sredstva za raziskavo. Večji raziskovalni projekti (nacionalni ali mednarodni) so praviloma načrtovani in izvedeni s pomočjo razpisov, ki zagotavljajo strokoven izbor raziskovalne ustanove in hkrati tudi del potrebnih sredstev. Raziskovalni problem je v teh primerih postavljen s strani naročnika, to je države ali mednarodnih strokovnih povezav. Takšne raziskave so namenjene spremljanju določenih bolezenskih pojavov v daljšem časovnem obdobju in na večjem teritoriju, rezultati pa so uporabljeni v pripravi sistemskih sprememb. Ne smemo pa prezreti manjših raziskav, s katerimi raziskovalci poskušajo z omejenimi sredstvi prikazati situacijo v številčno manjši ali časovno krajše opredeljeni populaciji. Takšne raziskave sicer ne omogočajo generalizacije, vendar pa omogočajo drugačne koristi: vpogled v manjšo oziroma ciljno skupino ljudi, motivacijo za raziskovalno delo in uporabno izsledkov pri preventivnem delu s preiskovano populacijo.

Raziskave na področju škodljive rabe alkohola imajo bogato zgodovino, ki smo jo začeli v svetovnem merilu pisati prav v Ljubljani pred 180 leti (Lipič, 1834), torej še v časih, ko ni bil poznan niti izraz alkoholizem (Čebašek-Travnik, Zupanič Slavec, 2006). Ena zadnjih večjih raziskav na področju alkoholne politike se je končala s poročilom AMPHORA v letu 2012 (Anderson, Braddick, Reynolds, Gual, 2012).

Tudi v Sloveniji je bilo v minulih dveh desetletjih opravljenih več raziskav, ki so nam približale podatke o škodljivih rabi alkohola v več segmentih splošne populacije (Zaletel-Kragelj L, Hovnik-Keršmanc M, Čebašek-Travnik Z, 2004, Zaletel-Kragelj L, Hovnik-Keršmanc M, Čebašek-Travnik, Bilban, 2004, Stergar, 2011, Kolšek 1994). Za spremljanje sprememb bi bile nujne ponovitve omenjenih študij, do katerih iz različnih razlogov praviloma ni prišlo. Še več,

določenih raziskovalnih vprašanj država namenoma ne želi obravnavati, na primer deleža alkoholikov med odraslimi prebivalci Slovenije, saj takšnega podatka nimamo, edina opravljena raziskava na to temo je bila leta 1999 (Hovnik-Keršmanc, 2001).

So pa bile izvedene posamezne manjše študije, žal brez enotne metodologije in zato težko primerljive med seboj, pa tudi z rezultati nacionalnih študij. V našem prispevku želimo oceniti namen in uporabnost takšnih raziskav ter spodbuditi k projektom, ki bi tovrstnim raziskavam dali poenoten okvir. To bomo naredili s prikazom raziskovalne dejavnosti v okvirih Društva Žarek upanja.

Raziskovalno delo v okvirih društva

Društvo Žarek upanja je bilo ustanovljeno 2001 z namenom izvajanja rehabilitacijskih psihosocialnih programov za osebe, ki so se zdravile zaradi odvisnosti od alkohola. Društvo je hkrati z rastjo števila članov širilo tudi nabor svojih dejavnosti, predvsem preventivnih, nato pa tudi raziskovalnih, ki jih je začelo načrtovati leta 2007. Rezultat te dejavnosti so raziskave in publikacije (Boben-Bardutzky, Boben, Čebašek-Travnik, Levačič, Sorko, Zorko, 2009, Boben-Bardutzky, Boben, Čebašek-Travnik, Levačič, Sorko, Zorko 2010, Boben idr. 2013, Boben, Čebašek-Travnik, Sorko, 2014).

Publikacije vključujejo uporabljene vprašalnike in vire strokovne literature ter sezname sodelujočih šol. Publikacije so bile brezplačno razdeljene na strokovnih srečanjih (šola za ravnatelje, nacionalna konferenca o alkoholni politiki). Še vedno so dostopne na naslovu Društva Žarek upanja. Motivacija za pripravo in izvedbo posameznih raziskav v okviru DŽU je bila povezana z delovanjem društva. Prva (2003, n=848) je bila opravljena anketa o življenjskem slogu in rabi alkohola. Sledila je večja raziskava na populaciji osnovnošolcev (2008, N=6798). Čeprav je bilo na voljo tudi nekaj rezultatov nacionalnih

raziskav, so srečanja z mladimi pokazala, da je problematika bolj razširjena, kot kažejo uradni podatki. Zato so člani društva anketiranje izvedli v šolskih razredih brez prisotnosti učiteljev. Domneva, da bodo podatki o rabi alkohola med osnovnošolskimi otroki višji od tistih v nacionalni študiji, se je potrdila. Njena dodatna vrednost pa so bila sistemsko orientirana vprašanja, ki so vključevala informacijo o tem, ali starši in učitelji vedo, da otroci že uživajo alkoholne pijače in kako se odzovejo na podatek o tem. Ti podatki so bili uporabljeni v pripravi preventivnih dejavnosti.

Tretjo raziskavo (2009, N=6798) je motiviralo vprašanje, kako se spremeni odnos do alkohola, ko generacija osnovnošolcev preide v višjo stopnjo izobraževanja. Tudi njim smo zastavili nekaj vprašanj, ki so povezana z okoljem, v katerem živijo (*ali te k pitju spodbujajo prijatelji, kako se oskrbiš z alkoholom, ali starši in učitelji vedo, da uživaš alkoholne pijače*). Tako smo na primer ugotovili, da največji delež (sicer mladoletnih) dijakov naroči (kupi) alkoholne pijače v lokalu (kljub zakonu, ki prepoveduje prodajo alkoholnih pijač mladoletnim osebam), več kot polovica jih kupi v trgovini, približno četrtnina se z njimi oskrbi doma.

Četrta raziskava (2012, N=3141) je bila usmerjena v odraslo populacijo zaposlenih oseb. Izhodišče raziskave je bil vprašalnik o aktualnem življenjskem slogu z vprašanji o rabi alkohola, ki so mu bila dodana vprašanja o okoliščinah pitja. Rezultati raziskave so bili prav tako uporabljeni pri pripravi programov za krepitev zdravega življenjskega sloga med zaposlenimi.

Peta raziskava (2014, N= 6787) je bila ponovno izvedena med osnovnošolci, ki odraščajo v alkoholni kulturi. Ukvarjala se je tudi z vprašanjem ali (naj) starši vedo za uživanje alkohola svojih mladoletnih otrok. Zanimivo je, da več kot polovica otrok meni, da starši vedo za njihovo pitje in le četrtnina, da ne. Svoje uživanje alkohola torej pred starši prikrivajo. Ob tem pa še podatek, da je kar 7 do 25% anketiranih osnovnošolcev uživalo alkoholne pijače enkrat tedensko! Smiselno bi bilo delati s starši in preverjati njihova prepričanja o tem, ali je prav, da (njihovi) osnovnošolski otroci pijejo – pa čeprav le občasno.

Pogoji za izvedbo nizkoprorračunskih raziskav

Vse raziskave so bile opravljene v izrazito nizkoprorračunskih postavkah. To je bilo mogoče ob naslednjih pogojih:

- prostovoljno (in brezplačno) načrtovanje raziskav, priprava in preverjanje vprašalnikov, delo so opravili strokovnjaki – zunanji sodelavci društva,
- obveščanje ustanov, v katerih se je izvajalo anketiranje, je potekalo izključno po e-pošti, na podlagi naslovov, pridobljenih iz javnih podatkov,
- tiskanje (fotokopiranje) vprašalnikov na stroške društva (vprašalnik obsega dve strani, tiskani na enem listu), v tretji raziskavi je bil del vprašalnikov izpolnjen preko spleta,
- anketiranje so izvajali usposobljeni člani društva, na lokacije so se vozili z lastnim prevozom, dobili so povrnjene stroške kilometrine,
- vnašanje podatkov iz anket so opravili prostovoljci društva,

- profesionalne statistične analize je opravila strokovnjakinja za minimalni honorar,
- publikacije so bile izdane s pomočjo sponzorjev, pri čemer je uredniško delo bilo opravljeno v društvu,
- avtorji strokovnih prispevkov, objavljenih v publikacijah, so se odpovedali honorarjem.

Kljub tem minimalnim stroškom pa je treba poudariti, da je bilo zagotovljeno sodelovanje strokovnega tima, ki je raziskavo načrtoval, naredil analizo in interpretacijo rezultatov. V tem je tudi pomembna razlika od nekaterih drugih nizkoprorračunskih raziskav v drugih okoljih.

Uporabnost rezultatov nizkoprorračunskih raziskav

Ob pripravi raziskav in publikacij smo se zavedali, da bomo morali upoštevati realne omejitve tako pri metodoloških vprašanjih (vzorčenje, validacija vprašalnikov), kot pri analizah. Kljub temu pa smo s tako zastavljenimi raziskavami dosegli veliko načrtovanih, pa tudi nekaj dodatnih ciljev:

- Vsi vključeni prostovoljci so se temeljito seznanili z raziskovalnim vprašanjem in sodelovali pri oblikovanju in izvedbi raziskav. Zato so rezultate spremljali s posebno pozornostjo in jih bili sposobni tudi ustrezno interpretirati.
- Vsako anketiranje je v določeno okolje (šolsko ali delovno) vneslo določene informacije o rabi alkohola med anketiranimi učenci in dijaki ter njihovimi starši, kot tudi med anketiranimi zaposlenimi in njihovimi delodajalci.
- Rezultate analiz je ob upoštevanju določenih omejitev mogoče uporabiti tudi v nacionalnem obsegu, saj so sodelovale osnovne šole iz večine slovenskih statističnih regij, ki smo jih lahko tudi statistično primerjali med seboj.
- Iz rezultatov smo lahko razbrali, da se v starostnih skupinah od 12 do 15 let skokovito povečuje delež otrok, ki so uživali alkoholne pijače enkrat mesečno (od 18 do 34 %) in enkrat tedensko (od 7 do 25 %). Torej je kar četrtnina anketiranih petnajstletnih otrok uživala alkoholne pijače vsaj enkrat tedensko!
- Rezultate raziskav lahko uporabimo kot didaktični pripomoček pri preventivnem delu – tako za učence kot za njihove starše in učitelje.
- Pri anketiranju odraslih pa smo ugotavljali tudi povezavo med načinom pitja alkoholnih pijač ter izobrazbeno ravnijo anketirancev. Tako smo ugotovili, da so manj izobraženi anketiranci začeli uživati alkoholne pijače v povprečju eno leto bolj zgodaj (s tem pa teoretično povečali možnost, da bodo kasneje v življenju postali odvisni od alkohola). Posebej zanimiva je bila analiza vprašanj, povzetih po vprašalniku CAGE, ki se sicer uporablja za hitro oceno stopnje težav, povezanih z rabo alkohola.

Podobne raziskave je mogoče opraviti v vsakem okolju, pri čemer je treba posebej paziti na popolno anonimnost anketirancev in na strokovno korektno interpretacijo rezultatov. Slednja je zagotovljena le, če so med sodelujočimi tudi strokovnjaki z izkušnjami na področju raziskovalnega dela.

Literatura

1. Anderson P, Braddick F, Reynolds J, Gual A eds (2012) Alcohol Policy in Europe: Evidence from AMPHORA. The AMPHORA project, dostopno na: [http://www.amphoraproject.net/w2box/data/e-book/AMPHORA% 20ebook.pdf](http://www.amphoraproject.net/w2box/data/e-book/AMPHORA%20ebook.pdf) (22.07.2013).
2. Boben-Bardutzky D, Boben D, Čebašek-Travnik Z, Levaičič M, Sorko N, Zorko M. Odraščanje: z ali brez alkohola? Ljubljana, Društvo Žarek upanja, 2009.
3. Boben-Bardutzky D, Boben D, Čebašek-Travnik Z, Levaičič M, Sorko N, Zorko M. Pot v odraslost – z ali brez alkohola? Ljubljana: Društvo Žarek upanja, 2010.
4. Boben Dušica et al. Sodobni pristopi s področja motivacije posameznikov za krepitev zdravega življenjskega sloga. Ljubljana: Društvo Žarek upanja; 2013.
5. Boben D, Čebašek-Travnik Z, Sorko N. Pasti odraščanja v alkoholni kulturi. Ljubljana: Društvo Žarek upanja; 2014.
6. Čebašek-Travnik Z, Zupanič Slavec Z. Classic texts revisited. *Addiction*, 2006, 101(2):298-299.
7. Hovnik-Keršmanc M, Čebašek-Travnik Z. Najpogostejši osnovni vzroki smrti in poraba alkohola v Sloveniji = The most frequent underlying causes of death and the alcohol consumption in Slovenia. *Zdravstveno varstvo*. [Tiskana izd.], 1998, 37 (1-2):19-25.
8. Hovnik-Keršmanc M. Pivsko vedenje odraslih moških in žensk v Sloveniji leta 1999. Inštitut za varovanje zdravja Republike Slovenije, Ljubljana, 2001.
9. Kolšek M. Alcohol consumption among junior high school students in the community of Litija, Slovenia. *J. stud. alcohol*, 1994; 55(1):55-60.
10. Lipič FV. Grundzüge zur Dipsobiostatik oder politisch-arithmetische auf ärztliche Beobachtung gegruendete Darstellung der Nachteile welche durch den Missbrauch der Geistigen Getränke in Hinsicht auf Bevölkerung und Lebensdauer sich ergeben. Laibach: Korn, 1834. Faksimile: Zvonka Zupanič Slavec ur. Lipič F V. Osnovne značilnosti dipsobiostatike. Zlorabe alkohola oziroma na podlagi zdravniškega opazovanja nastala politično-statistična predstavitev njenih posledic, ki se odražajo na prebivalstvu in življenjski dobi. Ljubljana, ZRC, 2005.
11. Stergar E. ESPAD Slovenia. Key results 2011. Dostopno na: <http://www.espad.org/slovenia> (22.07.2013).
12. Zaletel-Kragelj L, Hovnik-Keršmanc M, Čebašek-Travnik Z. Čezmerno pitje alkoholnih pijač. V: Zaletel-Kragelj L, Fras Z, Maučec Zakotnik J, eds. *Tvegana vedenja, povezana z zdravjem in nekatera zdravstvena stanja pri odraslih prebivalcih Slovenije: rezultati raziskave Dejavniki tveganja za nenalezljive bolezni pri odraslih prebivalcih Slovenije (z zdravjem povezan vedenjski slog)*. Ljubljana: CINDI Slovenija, 2004:341-384.
13. Zaletel-Kragelj L, Hovnik-Keršmanc M, Čebašek-Travnik Z, Bilban M. Alkoholno opijanje. V: Zaletel-Kragelj L, Fras Z, Maučec Zakotnik J, eds. *Tvegana vedenja, povezana z zdravjem in nekatera zdravstvena stanja pri*

odraslih prebivalcih Slovenije: rezultati raziskave Dejavniki tveganja za nenalezljive bolezni pri odraslih prebivalcih Slovenije (z zdravjem povezan vedenjski slog). Ljubljana: CINDI Slovenija, 2004:385-326.